

ЛІТЕРАТУРА

1. Діло: 1900–1911 рр. 2. Зоря Галицька: 1848 р. 3. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (відділ рукописів). Ф.350 (Дирекція міліції у Львові), оп.1, спр. 228б. 4. Центральний державний історичний архів у Львові. Ф.146 (Галицьке намісництво, м. Львів), оп. 8, спр. 147. 5. Шаповал Ю.Г. «Діло» (1880 – 1939 рр.): Поступ української суспільної думки. – Львів, 1999. – 384 с.

УДК 322:261.7

М. Щербата

Національний університет “Львівська політехніка”

ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У ПРАЦЯХ С. ТОМАШІВСЬКОГО

© Щербата М., 2009

Досліджуються праці С. Томашівського про вплив релігії на процес формування національної ідентичності українського народу. Проаналізовано ідеї вченого щодо необхідності формування в Україні єдиної Помісної церкви.

S. Tomashivsky's works about the influence of formation the national identity of Ukrainian people were investigated. It was analyzed the scientist's idea due to the necessity of formation a single United Church in Ukraine.

Одним з найсуперечливіших явищ суспільного життя є національне питання. Феномен нації, що є визначним чинником історичного розвитку, об'єктивно породив низку теорій, які намагаються це явище всунути у вузькі рамки наукових (нерідко псевдонаукових) теорій і дефініцій. Розпад тоталітарного СРСР, утворення на пострадянському просторі національних держав не тільки посилили інтерес дослідників до національного питання, але й спростували твердження багатьох з них про відмирання у постіндустріальну добу. Взаємна підтримка держави й нації у сучасному світі забезпечує виживання і гнучкість національній державі як формі культурно-політичного утворення. Доки така підтримка існує, доки держави захищають і надають вираження національній ідентичності, доти народи світу адресуватимуть свою відданість та довіру суверенним, територіально обмеженим національними державами [1, с. 51].

Основним елементом у структурі національної ідеї є національна ідентичність. Сформована ідентичність – це ототожнення людей з певною соціальною групою, внутрішнє прийняття в духовному світі особистості системи цінностей, ідеалів, норм, зразків поведінки відповідної спільноти [1, с. 54].

Національна ідентичність – це сукупність ідей, поглядів та уявлень щодо інтересів своєї нації, засобів і шляхів забезпечення цих інтересів. Вона характеризується почуттям належності й відданості людей певній нації. Сутність цього поняття – складне переплетення вроджених і набутих рис, міфіологізованих уявлень і реальних образів. Національна ідентичність ґрунтується на певній системі рис – расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні вірування, традиційна обрядовість, звичаї) [7, с. 142].

В умовах незалежної України дослідження впливу релігії на процес формування національної ідентичності має важливе значення для відтворення цілісної картини суспільно-політичного і культурно-національного життя. У цьому контексті повернення і залучення до наукового обігу політичних ідей та концепцій видатних українських діячів і мислителів минулого, які присвятили свої праці проблемам релігійного життя в Україні, має особливе значення. У працях С. Томашівського прослідковується вплив релігії на процес формування національної ідентичності українського народу.

У вітчизняній та зарубіжній політичній науці немає спеціальних і узагальнювальних праць, які б розкривали погляди С. Томашівського щодо особливостей релігійного впливу на процес формування національної ідентичності українського народу. Лише в окремих публікаціях вітчизняних науковців фрагментарно висвітлюються окремі аспекти досліджуваної проблеми [4].

Суспільно-політичний процес в Україні стимулює пошук нових шляхів зміцнення власної державності. Особливу роль у цьому відіграє національна ідея, яка поєднує в собі усі верстви суспільства і створює умови для його розвитку.

Національна ідея не обмежується лише науковими знаннями, які розглядають буття людини здебільшого у природному та суспільному вимірах, а також містить філософські та релігійні знання, елементи міфології. Адже саме релігійні уявлення як складова національної ідеї, незважаючи на свій національний характер, впливають на життєздатність організму. Слід звернути увагу на те, що ігнорування ірраціональних аспектів національної ідеї, зведення її суто природного, соціального чи політичного виміру, можуть завдати шкоди українцям, оскільки апеляція лише до знань про матеріальний світ в намаганні мобілізувати народні маси може обернутися їх „моральним розброєнням та віддаленням від бажаної мети” [5, с. 17]. Національний ідеал українського народу багато в чому має релігійний характер. Невипадково багато українських науковців розглядають реалізацію національної ідеї як процес, що спрямовує народ до Богобуття, такого кінцевого ідеального стану буття, в якому панують добро, любов і абсолютна гармонія [3, с. 25].

С. Томашівський як вчений і політичний діяч впродовж усієї своєї діяльності приділяв значну увагу дослідженню релігії у суспільно-політичному житті України. Різні аспекти взаємин релігії і політики в контексті українського державотворення відображені в багатьох його працях. Вони засвідчують, що суспільно-політична позиція ученого щодо явищ релігійного життя ґрунтувалась на певних засадах: 1) у державотворчих процесах в Україні важлива роль належатиме греко-католицькій церкві; 2) запровадженні в практику державного будівництва в Україні ідей консерватизму; 3) необхідності формування єдиної національної ідеї, яка б об'єднала суспільство; 4) органічному поєднанні в українському русі національних та європейських традицій [4, с. 9]. Кожна людина, наголошує С. Томашівський, так як і кожна нація повинні бути вихованими: “Щасливі ті одиниці, що самі відчувають внутрішню потребу виховання й самі собі шукають добрих учителів. ...Історія знає тільки два головні чинники, що виховують народи: релігію і державу” [12, с. 62].

Досліджуючи вплив релігії на процес формування національної ідентичності українців, С. Томашівський звертається до витоків історії. Зокрема він стверджує, що християнство на територію сучасної України привнесли готи. Учений робить висновок, що якби не готська церква, то “історичний слід по голосних колись Готах був би пропав вже в V в.; завдяки їй, вони заховалися до самого XVII в.” [11, с. 24]. У своїх працях С. Томашівський, зокрема, торкається питання поширення християнства в Київській Русі. Він зазначає, що коли у Східній Європі сформувалася Київська Русь як держава, то із самого початку вона почала будуватися на християнських принципах. Тоді, зауважує вчений, перед правителями Київської Русі постали два великі історичні завдання: 1) запровадити християнство на своїх землях; 2) не помилитися у виборі релігії. У цей час, згадує С. Томашівський, між католицькою і візантійською церквами різниця була чисто умовна. Та згодом, зазначає вчений, ці взаємини почали руйнуватися. Їх джерелом стали “деструктивні сили”, які призвели до розпаду християнського світу. Унаслідок цього було утворено окремий релігійно-культурний світ Сходу як антитезу Заходу [2, с. 40].

Зазначені події, підкреслює вчений, негативно відбилися на становищі українських земель. Початок цьому процесу поклав Костянтин Великий, який переніс столицю Римської імперії в Константинополь. В результаті був створений новий тип монархії, невідомий до цього часу на Заході. Найхарактернішою ознакою такого типу влади, стверджує С. Томашівський, стало намагання бути “абсолютним авторитетом” не лише у державно-політичних справах, а й у питаннях церковно-релігійного життя. Коли єпископ починає називати себе патріархом і присвоює право управляти усіма східними ієрархами, то подібне явище С. Томашівський трактує як “цезаропапізм” [11, с. 40–41].

Історичні події Київської Русі, стверджував учений, показали, що першими християнами і носіями нової релігії в ній стали варяги, а християнство проникало до неї через Візантію. Цьому сприяло те, що вона була найближчим сусідом Візантії, а її столиця Константинополь – центром торгівлі того часу [11, с. 67]. Разом з тим С. Томашівський підкреслює, що українські землі Галичини, ще до хрещення Русі Володимиром, “були під впливом римської церкви”. Адже усі спроби унії Риму з руською церквою, зазначає він, починалися з українських земель – Галичини й Волині, поки не завершилися Берестейською унією [9, с. 33].

Досліджуючи вплив релігії на процес формування національної ідентичності, вчений звертається до ролі російської церкви у контексті українського державотворення. Він висловлює думку про єдність та злиття російської церкви і російської держави, підкреслюючи, що цей зв'язок між ними “такий міцний, як сама російська держава”. На думку дослідника, “російська церква мусить розпастися так само, як і російська держава на свої первісні й природні складові частини” [10, с. 6]. Незалежність українських земель від Росії, на думку ученого, приведе Російську державу до занепаду. Відірвавши від Московщини просторі та густозаселені українські етнічні землі, вказує С. Томашівський, можна змінити характер політичних відносин

у Східній Європі, ліквідувати загрозу, яку несе Росія своїм західним сусідам [10, с. 4]. У цьому контексті С. Томашівський звертає увагу на аргументи тих політичних сил, які виступали або виступають проти незалежності України. Одним з основних аргументів, які наводять вказані політичні сили, виступає так звана нерозривна єдність російської церкви з духовно-культурним життям України [10, с. 5].

С. Томашівський у своїх працях стверджує, що російська і українська православні церкви є різні за своєю суттю. Коли московська церква була зовсім залежна від держави, українська церква досягнула й отримала в чужій – католицькій – державі Литві й Польщі значний ступінь релігійної свободи [10, с. 7]. Московська ідеологія, зазначає дослідник, твердила тоді, “що буцім-то православ’я, то первісна історична релігія Руси-України, і що ідея церковного зв’язку з Римом чужа й суперечить нашій національно-церковній традиції” [12, с. 75]. Але учений заперечує це, і стверджує, що “прагнення мати національну церкву таке ж давнє, як і сама нація”. І всупереч російській, українська православна церква завжди була доступна для впливів західноєвропейської культури [12, с. 81]. Це суперництво, що виникло між двома церквами, як зазначає дослідник, призвело до того, що московський митрополит почав називати себе патріархом, “...сим то хотіла московська церква здобути раз на все перевагу над Київом” [10, с. 7]. Коли у 1654 р. більша частина України перейшла від Польщі до Москви, то в цей час відбувалися зміни й у церковних відносинах.

Ведучи мову про відокремленість Галичини від Східної України, С. Томашівський зазначає, що саме це і стало причиною належності її до культурних взірців європейської цивілізації, і насамперед до католицької церкви візантійського обряду [4, с. 10]. Дослідник стверджує, що існує зв’язок між географічним положенням Галичини та її культурним розвитком. На його думку, саме Галичина становить перехідну етнічну групу, що поєднує в собі ознаки східного, західного, південного і північного слов’янства. Він наголошує на тому, що з чотирьох різних обрядів панівним в Галичині є греко-католицький, де “гармонійно сполучений східний обряд із західними догмами, візантійський стиль церков із західною вокальною і пластичною штукою” [14].

На думку С. Томашівського, який виступав за незалежність Української національної церкви, існує прямий взаємозв’язок між національною ідеєю українського народу та ідеєю унії. Боротьба частини українців проти поширення греко-католицизму призвела до розколу нації. “Вся українська історія за все своє тисячоліття, – зазначає учений, – не виявляє ані одного такого моменту, де церковно-культурний розрив з Заходом увінчався б якимись тривкішими національними користями” [11, с. 4]. Наголошуючи, що частина українців говорить “про церковну унію як польську інтригу”, він пояснює це тим, що українське суспільство тривалий час формувалося під впливом Польщі [12, с. 73]. “Українці то національна індивідуальність цілком недавньої дати, і їхній процес творення ще досі не закінчений, отже, й ідейні течії у сусідніх народів, старших і багатших, під культурними або політичними оглядами мусять сильно відчуватися” [13, с. 23]. Переваги і заслуги уніятської церкви, зазначає вчений, у тому, що вона відкрила доступ до західної культури і “зберегла західно-руські окраїни від винародовлення” [12, с. 80]. В такий спосіб розвал української католицької Церкви в Галичині був би національною катастрофою для України. “Цього не можна допустити, – говорить дослідник, – кожному розумному українцю, немає значення православному чи греко-католику, навпаки, і сей і той повинні бажати, в інтересі української національної справи, щоб через сю католицьку вітку українські племена, весь національний організм міг користуватися духовними цінностями Заходу” [12, с. 81].

Серед важливих проблем, які розглядає вчений у контексті національної ідентичності, зазначає він, помітне місце посідає постать лідера і його взаємини з народом. С. Томашівський критикував дії С. Петлюри і наголошував на тому, що керівником держави має бути особа, відмінна від С. Петлюри за рівнем освітнім, політичним і культурним [4, с. 13]. Вчений зазначає, що повинен з’явитися новий тип українського інтелігента, який увібрав би найкращі риси, що притаманні цивілізованам європейським народам. Він виділяє його основні характеристики: освіченість, жертвовність, дисциплінованість, пошану до авторитету, моральність, творчу діяльність, які можна виховати за допомогою Української греко-католицької церкви. Він звинувачував Петлюру та його оточення у тому, що саме через них Україна втратила свою незалежність. Однією з причин внутрішньої слабкості українського народу учений вбачав „у політичній гіпертрофії народу”, тобто надмірній політизації мас [8].

На думку С. Томашівського, Україна відрізнялася від інших держав тим, що її різноманітні політичні угруповання вважали своєю концепцією завоювання і творення у тій чи іншій формі державності єдино правильною і боролися за її втілення з іншими українськими угрупованнями ще задовго до утворення державності, не маючи спільних ідеалів і самої національної ідеї, а натомість лише фрагменти різних політичних і соціальних програм [6, с. 890].

Розглядаючи українську землю як географічну цілісність, він тим самим ігнорує етнічний характер окремих частин України. У своїх дослідженнях учений відштовхується від географічного становища України,

яке начебто само по собі творило історію української нації. С. Томашівський стверджує: „Тільки в географічному розумінні можна говорити про Україну як про індивідуальне незмінне поняття впродовж усієї історії” [12, с. 1].

Обґрунтовуючи монархічні геополітичні орієнтації майбутніх державних перетворень С. Томашівський вважав, що доля самої держави буде вирішуватися в Галичині. Саме тому учений вивчав історію монархічних традицій у Галицько-Волинській державі, аналізуючи причини утворення і занепаду аристократичного ладу у різні періоди української історії [6, с. 890].

Як дослідник Галичини, С. Томашівський наголошує, що саме вона, внаслідок свого геополітичного положення і завдяки збереженню національних і західноєвропейських традицій, повинна стати посередником між Сходом і Заходом [4, с. 14]. “Держава, – зазначає учений, – фізичними засобами творить національну державу і дбає про матеріальне добро підданих, греко-католицька церква удержує міжнародний культурний зв’язок і формує народну душу” [12, с. 63]. За концепцією С. Томашівського, Українська національна держава має бути дуумвіратором монархії й греко-католицької церкви, тобто уособлювати поєднання християнської та консервативної доктрин [4, с. 14].

Досліджуючи вплив релігії на формування національної ідентичності, С. Томашівський оперував історичними фактами. І наприкінці свого життя вирішив написати велику працю “Історія Церкви на Україні”. У передмові до цієї праці він називає причини її написання: “Протягом п’ятдесяти літ наше громадянство ані не знайшло нового історика своєї Церкви, ані навіть не здобулося на український переклад праці Пресвятого Юліана. Що більше, в українській мові нема досі жадної історії рідної Церкви, все одно – з католицького чи православного становища писаної” [11, с. 3]. Історію Церкви на Україні розглядає С. Томашівський у зв’язку з історією усіх народів. Він подає цікавий критичний аналіз Свято-Андріївської легенди, висвітлюючи відносини в інших церквах ще до офіційного поширення християнства в Україні. На тлі відносин між римською і візантійською церквами розглядає релігію за часів Київської Русі [9, с. 37]. Однак смерть перешкодила закінчити “Історію Церкви на Україні”. Впродовж усього життя учений досліджував вплив релігії на формування національної ідентичності українського народу і відображав це у своїх наукових працях.

Аналізуючи праці С. Томашівського, присвячені впливу релігії на процес формування національної ідентичності українців, можна зробити певні висновки. Досліджуючи це питання, учений звертається до історії релігії, яка відіграла надзвичайно важливе значення. У його працях відображений зв’язок релігії та національної ідеї, оскільки національна ідея є важливою складовою усієї політичної науки. Вона уособлює свідомість, менталітет кожного народу. У працях С. Томашівського відображається його теоретичне напрацювання стосовно національної ідеї як основи стратегії розвитку національного державотворення, а також релігії у цьому процесі, яка відіграє важливу роль. Праці ученого, що розглядають вплив релігії на процес формування національної ідентичності українців, актуальні і сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьманчук М.П. Теоретико-методологічні аспекти вивчення особливостей формування національної ідентичності // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника ОВС: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 23 травня 2008 р. / За наук. ред. М.П. Гетьманчука, В.С. Бліхара. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 244 с.
2. Історико-політичні проблеми сучасного світу: Зб. наук. ст. – Чернівці: Рута, 2002. – Т.9. – 358 с.
3. Кісь Р. Аспекти національної ідеї. – К., 1997. – 27 с.
4. Кошетар У.П. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.): Навч. посібник. – К.: МАУП, 2005. – 128 с.
5. Леся Українка і національна ідея. – К., 1997. – 169 с.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
7. Малий етнополітичний словник. – К., 2005. – 288 с.
8. Потульницький В.А. Теорія української політології: Курс лекцій: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1992. – 192 с.
9. С. Томашівський – історик, політик, публіцист: Збірник статей. – Львів: Організаційний комітет УКНП, 1930. – 79 с.
10. Томашівський С. Церковний бік Української справи. – Відень: Друкарня Адольфа Гольгавзена у Відні, 1916. – 24 с.
11. Томашівський С. Історія Церкви на Україні. – Філадельфія, 1932. – 159 с.
12. Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику: Відкритий лист до В. Липинського. – Львів, 1929. – 132 с.
13. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі. – Львів: “Інститут дослідів національних справ” у Варшаві, 1929. – 48 с.
14. Центральний державний історичний архів у м. Львові. – Ф. 368. – Оп. 1. Спр. 11. – Арк. 27.